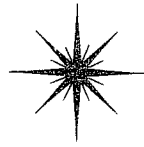

TANKENS MAGT

BIND 2

2007

ER

I 1857 udkommer Charles Baudelaires (1821-67) *Les Fleurs du mal* og Walt Whitmans (1819-92) *Leaves of Grass*, der på hver deres måde markerer den gryende fremkomst af en væmmelse og afstandtagen fra moderniteten. Der er en vis paradoksikalitet over dette faktum, for i imperialismens sejrige periode, hvor hvert et hjørne af kloden deles mellem de europæiske magter, er udviklingen set fra Europa præget af fred, videnskabelige og teknologiske nybrud, af fremgang.

Kritik af videnskab og systematisering har allerede længe været på det europæiske program, og Edmund Burke (1729-97) havde indledt den konservative tradition med sine skrifter om og mod Den Franske Revolution, men først på dette tidspunkt breder der sig en stemning af skepsis over for hele moderniseringen i den europæiske ånd. Den liberalisme, der har opløst bindinger, sat konkurrencen fri og er i fuld gang med teknologisering og oprettelse af nationalstater, giver nu anledning til en buket af bevægelser, skeptiske, tilbageskuende eller forsøgende på at modificere og redde det, der går tabt i udviklingen. USA gennemfører borgerkrigen i 1860'erne, der er den første moderne krig med industrivåben og store tabstal, men indbyggertallet i USA stiger alligevel via galopperende indvandring, og det, sammen med inddragelsen af the Wild West og tilkøbet af territorier, gør USA til stormagt. USA fremstår på én gang som et bevis for de liberalistiske ideers succes – og som memento om deres bagsider, som Alexis de Tocqueville (1805-59) i *De la démocratie en Amérique* (1835 og 1840) diagnosticerer som et samfund

uden visioner, hvor alle er mætte, men ligeglade med de andre. I perioden grundlægges således den spænding mellem amerikanisme og anti-amerikanisme, der er blevet et tema i vestligt åndsliv til i dag – tydeligt udtrykt i spændingen mellem Knut Hamsuns (1859-1952) USA-had og Johannes V. Jensens (1873-1950) futuristiske maskintilbedelse. Socialismen tackler ubehaget ved at bygge videre på tysk idealistisk arve-gods fra Hegel (1770-1831) med indbygget tusindårsrige og henter her en deterministisk historiefilosofi, der tildækker, at den også har karakter af at forsøge at redde nogle konservative værdier – solidaritet, fællesskabsfølelse, brugsværdirealisme. Værdi, der eroderes af liberalismen, men som søges hentet med over på modernitetens grund. Den brølende industrialisering indvarsler den store vandring fra land til by, der får storbyerne til at vokse i perioden – det landproletariat, der er blevet til ved de gamle fælles dyrkningsordningers opløsning, genbruges i byerne og konstituerer snart et byproletariat, der er anderledes eksplosivt og politisk farligt end tidligere. De politiske partier med ideologiske programmer konsoliderer sig i perioden – typisk et konservativt godsejer-, embedsmands- og aristokrat-parti med en vis social bevidsthed (Benjamin Disraelis (1804-81) »to nationer«), et liberalt parti med fuld frihed og natvægterstat på programmet, hvad det indenstatslige angår, en romantisk nationalisme udenrigs, et socialliberalt parti med internationalt udblik og endelig et socialdemokrati med en modificering af socialismens program på demokratisk grund. Det sidstnævnte udviser i mange lande en eksplosionsagtig vækst koblet med gærende social uro fra arbejderklassen. Revolutionens spøgelse vandrer således gennem Europa i perioden – som det kommunistiske manifest allerede i 1849 havde varslet – og denne politiske radikaliserings griber også ud i kulturen generelt, hvor fritænkningen som figur går løs med oplysningstanker og darwinisme blandet med radikalisme og livsfilosofi. Allerede Arthur Schopenhauer (1788-1860) havde i 1818 artikulert en art livsfilosofi i forlængelse af Immanuel Kant (1724-1804), der fremhævede viljen som det eneste reelt eksisterende, og i denne periode breder livsfilosofien sig som symptom på ubehaget ved moderniteten. Friedrich Nietzsches (1844-1900) filosofi bliver periodens mest indflydelsesrige folketro: en antidemokratisk besindelse på, at den stærke ikke bør lade sig knægte af de mange svage, men skylder menneskeheden at få fri udfoldelse for

sit geni. Nietzsche (1844-1900) digter her videre på darwinismen, hvis afgørende version af en videnskabelig udviklingsteori udkommer i 1859 med Charles Darwins (1809-82) værk om arternes oprindelse med mange vidt forskellige konsekvenser i perioden. En konsekvens er den oplysning, at vi er dyr som andre dyr og falder ind i en plads i denne verden, endnu en detronisering fra skabelsen i guds billede – men en anden konsekvens er den skeptiske lære, at hvis vi er dyr, så må vore åndelige frembringelser også måles på noget helt andet end ideer, nemlig på deres effekt i overlevelseskampen. Socialdarwinisme og racisme bliver således også konsekvenser af darwinismens videnskabelige gennembrud: Det hvide Europas civilisation bliver set som et biologisk tegn på den hvide races overlegenhed, og skal overlegenheden holdes, så må sociale programmer ikke hæmme udviklingskampen, der konstant udvælger de bedst egnede; ja måske bør sociale programmer helt omvendt assistere i denne udvælgelse via eugenik og racepleje. Romantikken havde sværmet for middelalderen og for fjerne kulturer, F.W.J. Schelling (1775-1854) havde grebet tilbage til gnosticismen og Arthur Schopenhauer til buddhismen – men i denne periodes hang til irrationalisme vælter astrologi, mystik, hypnose, spiritisme og esoterisk overleveret gods frem hos de voksende storbyers intellektuelle lag.

I kontrast til disse irrationelle ideologiers fremvækst i kultur, dagligliv og politik markerer perioden en konstant strøm af videnskabelige og teknologiske fremskridt. Elektromagnetismen kortlægges, og med Ludwig Boltzmanns (1844-1906) begribelse af termodynamikken introduceres den vigtige ide om videnskabelige niveauer – en gas kan forstås som molekyler, der som elastiske bolde ramler ind i hinanden, ligesåvel som den på et statistisk makroniveau kan forstås ved gennemsnitsparametre som temperatur, tryk osv. Det lå i luften, at inden længe havde den klassiske mekaniske forståelse begrebet fysikken til bunds, selv om sejlivede gåder som æterens og stoffets beskaffenhed først lige skulle tackles. Da det endelig skete, med Max Planck (1858-1947), med relativitetsteoriene 1905 og 1916 og med Niels Bohrs (1885-1962) atomteori 1913, viste de nødvendige forklaringer sig imidlertid at bryde så radikalt med den klassiske fysiks grundideer, at de endnu i dag ikke er fortolket til bunds. Bagvendt nok kunne sådanne resultater således være med til at gøde antividenskabeligheden i en videnskabelig triumf-

periode. Den videnskabelige psykologi grundlægges i perioden, især i Tyskland, med Gustav Fechner (1801-87), Hermann von Helmholtz (1821-94), Wilhelm Wundt (1832-1920) og mange flere, og Gestaltteorien trækker den i periodens afslutning bort fra en reduktionistisk forståelse af de psykiske fænomener. Generelt breder psykologiens paradigme sig langt ud over psykologiens bredder: Den naturalistiske roman bliver psykologisk, erkendelsesteorien bliver med John Stuart Mill (1806-73) til et spørgsmål om en tænkningens psykologi, forskellen mellem samfund bliver tænkelig i mentalitetskategorier – alt sammen bidragende til periodens lurende irrationalisme, for hvis erkendelsens gyldighed skyldes psyken, så ville alle hjerner jo erkende forskelligt. Et gryende opgør med denne psykologiske relativisering ligger dog også i perioden, hvor logik og fænomenologi tager et opsving. Med Gottlob Frege (1848-1925), Charles Peirce (1839-1914), Bertrand Russell (1872-1970) og flere andre indvarsles en udvidet logik, der breder sig fra matematikken i den ene ende og til dagligsproget i den anden, alt tænkt med større akkuratess og eksplicit formalisering end tidligere. Fænomenologien, grundlagt af Edmund Husserl (1859-1938), genopretter gyldigheden som selvstændig i forhold til dens oprindelse og sætter beskrivelsen som forudsætning for forklaringen – som modgift til troen på, at en ting er lig med dens årsager.

Samfundsvidenskaben grundlægges institutionelt, med Émile Durkheim (1858-1917), Marcel Mauss (1872-1950), Max Weber (1864-1920), antropologien funderes som en konstant meditation over den vestlige kulturs forhold til andre kulturer, og den løsriver sig efterhånden fra evolutionismens kategorisering af disse andre som blot primitive forstadier. Bykulturen bliver i sig selv en genstand, der skal forstås, og står centralt både i litteratur og samfundsvidenskab. Byernes rastløse intellektuelle lag muliggør fremvæksten af en avantgarde, der både kan trække på livsfilosofisk modernitetsubehag og modernitetsjubil. Den moderne kunst siges ofte at fødes med impressionisterne i Paris omkring 1870, der løsriver sig fra salonerne og tillader et friere, farveberuset og skønhedsdyrkende maleri, ofte med motiver fra den moderne industrialiserede verden og fri for akademismens emblemer. Allerede i løbet af denne periode forkortes den tidslige afstand fra en kunststrømning er i opposition, til det samme borgerskab, som den

begyndte med at kritisere, omfavner den, og mod periodens slutning eksploderer maleriet i fauvisme, ekspressionisme, kubisme ... Den eksperimentelle holdning generaliseres til en avantgardisme, hvor bare det, at noget er nyt og chokerer borgerskabet, kan tages som kvalitets-tegn, uanset ideologisk tilhørsforhold, og en storbyfigur optaget af psyko-analyse, kommunisme, madame Blavatsky (1831-91), kubisme og mange andre skiftende »alternative« strømninger optegnes som mulighed.

De teknologiske fremskridt har næppe været mere slående end i løbet af denne periode. Telegraf, telefon, elektricitet og et verdensomspændende transportsystem – der får sin litterære besyngelse i Jules Vernes (1828-1905) *Le tour du monde en quatre-vingts jours* (1873) – binder verden sammen; den kemiske industri opfinder anilinfarverne, aviserne er det nu teknisk muligt at producere i masseoplag til storbyernes publikum, sporvogne og snart automobiler og omnibusser binder byerne internt sammen, isafkølet fødevaretransport sender argentinsk kød til Europa og skotske laks til London, fotografiet og filmen tilbyder både helt nye reportagemuligheder og et stort nyt kunstnerisk og populært massemedium.

England skaber sit imperium, Tyskland samles og bliver til et kejserrige – en teknologisk stormagt. Frankrigs kolonirige kappes med briterne og stræber efter at være kulturens midpunkt med en metropol, der slår alt andet. Wien bliver tilsvarende gjort til et centrum for et kejser- og kongerige – det eneste multinationale og multikulturelle i Europa i perioden. Det er victorianismens glansperiode. Borgerskab, familie, veldædighed, men også social ansvarlighed og bevidsthed. Der er Frelsens Hær, folkelige vækkelser og industrielle mæcener. Der skabes og bygges museer, biblioteker, universiteter. Og det gøres ofte med lystent brug af de nye tekniske muligheder, som kommer til. De amerikanske byers skyskrabere er her begyndende ikoner. Historicismen er en udpræget forståelsesramme – der bygges imitationer af gotiske borge, orientalske paladser og renæssancepalæer, og selv kommuneskoler skal se ud som et sådant palads. I slutningen af 1800-tallet sker der dog et begyndende oprør, og en fokusering på naturens egne former opstår i kravet om en Art Nouveau eller en ny ung stil – Jugendstil.

Den relative fred i Europa fortsætter med spredte undtagelser perioden igennem, de fjerne kolonikrige (Boerkrigen, Bokseropstanden,

Den Indiske Opstand) bidrager mest til at befæste opfattelsen af den hvide mands ret til at lade imperialismen beherske jordkloden. Den økonomiske vækst og samhandelen fortsætter, og det er således et uhyre velintegreret internationalt samfund – under europæisk-amerikansk dominans – der går under med krigsudbruddet i 1914, hvor jublende unge tager afsked på jernbanestationerne, mange generationer fra forrige krig og totalt uvidende om, hvad der egentlig venter dem i den første store virkelige masseudryddelseskrig. For mange områder i Europa skulle der gå mange tiår, før velstand, produktion, civil sikkerhed og ideudvikling igen skulle nå niveauet fra før 1914.